SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET

OPPONENSI VÉLEMÉNY

MOLNÁR TAMÁS: „A nemzetközi jogi eredetű normák beépülése a magyar jogrendszerbe”

című PhD-értekezéséről

Molnár Tamás dolgozatában egy talán örök dilemma magyar megjelenési formáját: a nemzetközi közösség működése körében keletkezett általános és egyedi, írott és íratlan normák nemzeti jogrendszerrel való összhangját keresi olyan időszakban, amikor az egyébként is folyamatos mozgásban lévő jelenség gyakorlatilag minden irányból mélyreható változásnak van kitéve.

1. Általános értékelés

Az opponens feladata a rábízott tudományos munka tartalmi és formai vizsgálata, hiányosságainak és ellentmondásainak feltárása, eredményeinek értékelése – ezek aránya egy opponensi véleményben több tényező függvénye. Jelen esetben a vélemény javarészt az elismerés hangnemét alkalmazza: a dolgozat összességében és részeiben is *alapos kutatás eredménye, a tudományos munkáktól elvárt módszerekkel megírt értekezés, bár a dolog természete szerint nem egyszerű olvasmány*. A szerző igen nagy feladatra vállalkozott: egy nyitott végű, vitatott dogmatikai alapokon nyugvó, és – horribile dictu – választási ciklusonként eltérő jogpolitikai filozófiának kitett folyamatról kíván helyzetképet alkotni irigylésre méltó magabiztossággal.

2. Interdiszciplináris jelleg

A nemzetközi jog és a magyar jogrendszer találkozási pontjainak feltárása, együttes, szinkronban lévő alkalmazásuk előkészítésének technikája és jogi szabályozhatóságának bemutatása illetve elemzése *nem pusztán nemzetközi jogi, de alkotmányjogi, sőt jogalkotási jártasságot is igénylő feladat* – ami személyes tapasztalattal kiegészítve válhat hitelessé. Molnár Tamásnak sikerült szinte teljesen lefedni a címben jelölt tárgykört úgy, hogy közben egyértelműen látszott a választott témakör kapcsán szerzett konkrét, személyes tapasztalat és a téma iránti elkötelezettsége, amint arról a Bevezetés is tanúskodik. A dolgozatban váltakozva jelen lévő nemzetközi jogi és alkotmányjogi megközelítés nyilvánvalóan elkerülhetetlenül összefonódik a témakör közjogi természetével. Annak a körforgásnak egy szeletét vizsgálja a szerző, amely a nemzetközi kötelezettségvállalásra szóló belső jogi felhatalmazást követően a nemzetközi norma megszületésén, majd a belső jogrendszerbe való beépülésén át vezet a jogalkalmazáshoz és jogérvényesítéshez a nemzeti jogrendszerben. E folyamat vizsgált szeletének elemzése során a szerző váltogatja a nemzetközi jogi és az alkotmányjogi megközelítést és szemléletmódot, miközben a külső szemlélő számára nem mindig világos, hogy a módszerváltást mi indokolja. Ezért az

ilyen váltások alkalmával – a szerző mondanivalójának jobb hasznosíthatósága érdekében – célszerű lett volna egyértelmű utalást elhelyezni a szövegben.

3. A téma aktualitása

A téma aktuális voltára való utalás szinte fölösleges. A dolgozat időszerűségét több közismert körülmény is igazolja: az egyre fragmentáltabbá és ezzel egyidejűleg egyre dinamikusabbá váló nemzetközi jog, az egyre nyitottabbá, befogadóbbá váló belső jog valamint e két jogrendszer közötti egyre szélesebb kétirányú átjárhatóság felborítja a korábbi letisztultabb, lassúbb és ezért követhetőbb elméleti modelleket és jogtechnikai megoldásokat. A jelenséggel – ti. a nemzetközi normák belső jogba való beépülésének jelenségével – összefüggésben keletkező konfliktusok folyamatosan ébren tartják jogászok és igazgatási szakemberek figyelmét elméleti és gyakorlati értelemben egyaránt, még akkor is, ha erre nem minden érintett szereplő mutat kellő érzékenységet, mint például az egyelőre sajnálatosan kisebb érdeklődést mutató nemzeti bíróságok. Az értekezés nem vállalkozik – bár ezzel bizonyosan nagyobb szolgálatot tett volna a magyar igazságszolgáltatás szakmai közönségének, ha – a nemzetközi jogi eredetű normák magyar jogrendszerbe való beépülésének vizsgálatakor a „jogrendszer" fogalmába beleérti e normákkal összefüggő rendes bírósági gyakorlatot is, de legalább a magyar felsőbíróságok gyakorlatát, és feltérképezi, illetve elemzi azok nemzetközi normák alkalmazására irányuló hajlandóságát. Ha másért nem, hát azért, mert dolgozatának címében a nemzetközi eredetű normák „beépüléséről" nem pedig „beépítéséről" van szó, illetve a záró bekezdésben a szerző éppen a magyar bírói jogalkalmazást kívánja „érzékenyebbé tenni" (305.). Jelen vélemény írója számára természetesen egyértelmű, hogy a választott tárgykör ilyen irányú dimenziója át is lépné az értekezés határait, és számos más összefüggést is felvetne – mint például a jogalkalmazók általános nemzetközi jogi tájékozottságát és nyelvi képességeit – a téma aktualitásával összefüggő észrevételek azonban megkívánták ezt a megjegyzést. A dolgozat II. fejezete számára igénybe vett negyven oldalban például – amely a nemzetközi jog-belső jog viszonyának általános, széles körben ismert elméleti bemutatását végzi el, és így nélkülözhető – elfért volna egy magyar bírói gyakorlatot érintő elemzés. A dolgozat értékét mindképpen emelte volna.

4. Az értekezés szerkezete

Az értekezés tagolása nem túl szerencsés, feltűnő aránytalanságok zavarják ugyanis az átláthatóságot: terjedelmi szempontból és az egyes tartalmak egymáshoz mért súlyát tekintve feltűnő, hogy a nyolc szerkezeti elem nincs egyensúlyban. A 305 oldal több mint ötven százalékát, 175 oldalt, az V. fejezet teszi ki, miközben néhány fejezet (pl. a III.) csupán néhány oldalas. Így többek között a III. és IV. fejezet szétválasztását nem látom indokoltnak sem tartalmi sem terjedelmi okok miatt, hasonlóképpen a VI. és VII. fejezet együtt kezelve ésszerűbb lett volna. Az előbbi esetben a nemzetközi jog és a belső

jog kapcsolatának sorsa 1989 előtti közjogunkban (4 oldal) valamint a nemzetközi jog és a magyar jog viszonyáról szóló elméletek elemzése minden további nélkül egy fejezetben összekapcsolható lett volna. A két jogrend közötti összhang biztosítása (VI. fejezet) és a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának rendezésére irányuló kodifikációs kísérletek 1995-2011 (VII. fejezet) egy fejezetben való bemutatása kiegyensúlyozottabb szerkezetű dolgozatot eredményezett volna. A fejezetek szerző által választott logikai sorrendjével azonban egyet tudok érteni – leszámítva a már jelzett II. fejezet véleményem szerint felesleges voltát. Nem segíti a tisztánlátást az sem, hogy a dolgozat szerkezete és maga a tartalomjegyzék összesen hét formázási stílust használ, ami szokatlan, és nehezen indokolható – bizonytalanságot okoz ugyanis a 'fontos – még fontosabb – legfontosabb' elemek azonosításában. A szövegben alkalmazott félkövér kiemelések műfaji bizonytalanságra utalnak: didaktikai célú munkákban helyénvalóak, tudományos értekezésben azonban nem tűnnek különösebben elegánsnak: a figyelem felkeltésére elegendő a dőlt betű.

Az egyes fejezetek viszont – amelyek részletes megnevezésétől itt most eltekintek – önmagukban koherens egységet képeznek úgy, hogy közben a fejezetek alegységei időbeli és tartalmi szempontból is ésszerű sorrendet alkotnak.

Opponensi feladatomnak eleget téve az értekezés szerkezetét érintő néhány további észrevételt szívesen a szerző figyelmébe ajánlok – főként a dolgozat szélesebb körben való jövőbeni hasznosítása esetére. Az egyik javaslatom a nagyobb szerkezeti egységek végén elhelyezendő összegzésekre vonatkozik: tekintettel arra, hogy a nemzetközi jogi eredetű normák beépülése a magyar jogrendszerbe horizontális és vertikális irányban is sokféle élethelyzetet, szereplőt és szabályrendszert érint és időben is többdimenziós, nem beszélve az esetleg eltérő vizsgálati és értelmezési módszerekről, ezért az olvasó számára hasznosak lehetnek a fejezetenként elhelyezett, tézisszerű összefoglalók. A második észrevételem voltaképpen a folytatása az előzőnek: javasolom, hogy a szerző saját megállapításait tisztán megfogalmazó téziseket helyezze el az értekezése végén is. Annak ellenére javasolom ezt, hogy a dolgozat VIII. fejezete a „Végkövetkeztetések" címet viseli, és valóban egyfajta összefoglalás, de egyúttal további fejtegetéseket is tartalmaz. A tézisszerű zárása az értekezésnek egyértelművé tenné a szerző saját álláspontját a dolgozat választott témakörével kapcsolatban.

5. Az értekezés nyelvezete és a felhasznált szakirodalom

Az értekezésben alkalmazott *szakmai terminológia* összességében következetes – ami a dolgozatban felmerülő tárgykörök és példák igen széles voltára tekintettel nagy odafigyelést igényelt a szerzőtől, és ezért dicséret illeti. Molnár Tamás egyébként viszont néhol igencsak meghökkentő stílusban ír – tudományos terminológiában való jártasságát, munkájának tudományos értékét bizonyíthatja azzal is, ha írását nem terheli meg feleslegesen olyan kifejezésekkel, amelyeknek magyar megfelelői tökéletesen alkalmasak az elmondani kívánt tartalom kifejezésére. Ilyenek többek között: a „hiátus", amelyet visszatérően alkalmaz, a „konfúzus": 133.o., a „verbatim": 84.o., stb. Különösen feltűnő a fenti kifeje-

zések használata annak fényében, hogy a dolgozatban több helyen meglehetősen szokatlan, tudományos értekezések esetében megítélésem szerint mellőzendő megjegyzésekkel is találkozhatunk. Néhányat példaként felsorolok az alábbi jegyzetben.[1] Helyenként apróbb írásmódbeli következetlenségek, elírások tűnnek fel, néhol alany, állítmány vagy tárgy nélküli mondatokkal (125.o., 128., 170., 243.o.), vagy éppen kötőszavakkal telezsúfolt mondatokkal találkozik az olvasó. amelyek esetenként értelemzavaróak lehetnek: „Továbbá arra sem, hogy, illetve amennyiben – meglehetősen esetlegesen – ...” (248.o.). A dolgozatban maradtak továbbá olyan „nyers” részek, amelyeket egy átolvasással korrigálni lehetett volna – ilyen például a 1034. számú befejezetlen lábjegyzet.

A felhasznált, sokrétű szakirodalom a témakörhöz kapcsolódó források széles körét átfogja a releváns magyar szakirodalomtól az idegen nyelvű munkákig bezárólag. A szerző hivatkozásai a források értő és összességében korrekt használatáról tanúskodnak, kisebb hibák itt is találhatóak: érdemes minden lábjegyzetben hivatkozott forrást a bibliográfiában is megadni (pl. 14., 16. lábjegyzet), illetve a majdani szélesebb körben való terjesztés esetén minden internetes forrásnál a letöltés dátumát is megjelölni: imitt-amott ugyanis hiányzik ez az információ . A megállapításokban a szerző véleménye és a felhasznált anyagokból származó gondolatok megfelelően elkülönülnek. A saját vélemény megformálása több helyen kifejezetten magabiztos, ellentmondást nem tűrő megfogalmazású: „az élesebb szeműeknek feltűnhetett” (144.o.), „És mindez egy-két kutatót leszámítva senkinek sem tűnt fel…” (233.o.) vagy „helyesen állapítja meg K.P.” (232.o.).

6. Tartalmi észrevételek

Molnár Tamás dolgozata az olvasót elgondolkodtatja, és még akkor is számos kérdés továbbgondolására készteti, ha maga a témakör, különösen az utóbbi két évtizedben, megszólalásra késztette a magyar jogtudomány számos művelőjét, és több szakcikk megszületéséhez vezetett. Leszögezhető: a szerző, kifejezetten kinyilvánított célkitűzését (10-11.o.), mely szerint dogmatikai keretet kíván nyújtani a nemzetközi jogi eredetű normák magyar jogrendszerbeli helyéhez az elmúlt két évtized fejleme-

[1] A dolgozat jövőbeli használata esetére íme néhány – megítélésem szerint – átfogalmazandó kifejezés: „vágyainak netovábbja”(8.o.), „lepattintani”(9.o.), „nemzetközi jogi science fiction” (19. lábjegyzet), „nem vevő” (40.o.), „hidegen hagyja” (53.o.), „ne adj’ isten” (56.o.), „nem találta fel a spanyolviaszt” (75.o.), „pepitában” (80.o.), „fából vaskarika” (81.o.), „nonszensz” (84.o.), „ezer sebből vérző” (117.o.), „osztott lapot” (132.o.), „rendet vágott” (134.o.), „levegőben lógó” (138.o.), „megboldogult 1982.évi 27.tvr” (157.o.), „egy szó mint száz” (197.o.), „első fecske” (207.o.), „egyetlen fecske” (232.o.), „borúra derű” (218.o.), „slamposan” (229.o.), „amolyan felemásra sikeredett” (238.o.), „jövő zenéje” (238.o.), „Mohamed koporsójaként (…) lebegő” (243.o.), „ENSZ mint „igazi” nemzetközi szervezet” (244.o.), „nem minden rovar bogár” (244.o.), „húsba vágó” (246.o.), „alkotmányos lábaként” (247.o.), „megsüvegelendő” (254.o.), „csipkerózsika álmot alvó” (284.o.), „megmosolyogtatóan kurta” (288.o.), „ráncfelvarrást hajtott végre” (293.o.), „Az új ABTV. tehát nem vállalta a kihajózást a régi megoldás biztonságos kikötőjéből a mindössze közétett nemzetközi szerződések háborgó, viharos tengerére.” (267.o.), „…ezen időpillanatig nemzetközi szerződésnek minősülő lárvából…kibújt a közösségi jog cserebogara” (283.o.).

nyeire tekintettel – sikerült elérnie. Következtetései, okfejtése logikus – álláspontja legtöbbször egyértelműen kiolvasható a szövegezésből.

Az előzőekben említett formai észrevételeim és szerkesztési, szerkezeti javaslataim nem kisebbítik annak a munkának az értékét, amelyet Molnár Tamás végzett – még akkor sem, ha nem minden megállapításával értek egyet, illetve nem minden esetben találtam meg a felvetett probléma számomra meggyőző indokolását.

A dolgozat tartalmát érintően jelzem, hogy az értekezés korábbi változatát és a műhelyvitáról készült jegyzőkönyvet ismerem, ezért a dolgozat végleges változatával kapcsolatban pusztán két érdemi észrevételt kívánok tenni.

A szerző otthonosan mozog minden résztémában, amelyet dolgozata tárgyává tett – láthatóan törekedett arra, hogy a releváns szakirodalmi álláspontok segítségével, szükség esetén azokat ütköztetve és azokkal vitatkozva a *„Mit?" és „Hogyan?*" kérdésre a legtöbb esetben választ adjon. A magyar jogalkotó, végrehajtó és igazságszolgáltatási szervek viszonyulása a magyar állam által vállalt mindenkori és mindennemű nemzetközi jogi eredetű kötelezettségekhez felveti azonban a *„Miért?"* kérdését is. A magyar alkotmánybíróság két évtizedre visszanyúló döntései mögött, a magyar jogalkotó óvatos, visszafogott szövegezése mögött és a magyar közigazgatási apparátus inkoherens megoldásai mögött meghúzódó társadalmi és gazdasági, valamint nemzetközi diplomáciai jelenségek és különböző előjelű érdekek feltárása hamarabb elvezethetett volna a kialakult magyar gyakorlat és jogszabályi háttér megértéséhez és a de lege ferenda tett javaslatok elfogadásához. A kontextustól nehezen lehet, nem is érdemes leválasztani a konkrét jogalkotási lépéseket, mert nagy a kockázata a valóságtól való elszakadásnak, vagyis a vállalt és befogadandó nemzetközi norma célja rejtve vagy akár megvalósulatlan maradhat. Megítélésem szerint éppen ebben rejlik a nemzetközi jogi és az alkotmányjogi megközelítés közti alapvető különbség és egyúttal paradoxon: amit az alkotmányjog a szuverenitás korlátozásának tekint, azt a nemzetközi jog az állam szuverén döntésén alapuló együttes joggyakorlásként kezeli. Ezért megítélésem szerint a „Miért?" kérdésre adandó válasz megelőzi és meg is határozza a „Mit?" és a „Hogyan?" kérdésre adandó válaszokat akkor, ha megoldást keresünk a nemzetközi jog forrásai és a belső jogrendszer szinkronizálásának feladatára. A monizmus-dualizmus, az adopció-transzformáció, a tiszta vagy vegyes megoldás körüli dogmatikai vita feltétlenül szükséges, de nem elégséges része ennek a folyamatnak. Ezért lett volna fontos a mindenkori magyar jogpolitikai kontextusra való utalás és a kontextus vizsgálata az értekezésben tárgyalt magyar jogszabályok megszületésével kapcsolatban. Így több értelmet nyert volna a dolgozatban a nemzetközi jog egyes normáinak a magyar jogrendszerbe való beültetésével kapcsolatban visszatérően elhangzó megjegyezés: „… politikai akarat hiányában – rendre megakadtak a hatályos joggá válás közjogi folyamatának valamelyik stádiumában…".

A szerző fentiek mellett tiszteletre méltó küzdelmet folytat dolgozatában a magyar szakirodalomban meghatározó monizmus-dualizmus vita szereplőivel és belenyugodni látszik a hatályos Alaptörvény által kínált elméleti modellbe, mely szerint Magyarország a dualista-transzformációs gyakorlatot követi a nemzetközi jog írott normái és a belső jog viszonya kapcsán, kitart azonban amellett, hogy a nem-

zetközi jog általánosan elismert szabályai viszont adopcióval válnak a magyar jogrend részévé (80-81.o.). Érdemes lett volna azt megvizsgálni, hogy milyen jogpolitikai megfontolások miatt nem vállalkozott a magyar jogalkotó a nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak alaptörvényi szintű megfogalmazásán túl – t.i., hogy „Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait" (Q) cikk (3) – a hierarchia kérdésének szintén alaptörvényi szintű kifejezett megfogalmazására. Például úgy, ahogyan a német Grundgesetz 25. cikke rendelkezik: „Sie [die allgemeinen Regeln des Völkerrechts] *gehen den Gesetzen vor* und erzeugen Rechte und Pflichten unmittelbar für die Bewohner des Bundesgebietes". Pragmatikusan gondolkodó nemzetközi jogász szemmel nézve a német megoldás a jogalkalmazó számára értelmezhetőbb alternatíva. A dolgozat publikálása esetén talán lesz szerzőnek ideje és energiája, hogy ezekre a kérdésekre is részletesebb választ keressen.

Az értekezés érdemét érintő második észrevételem az Európai Unió alapító szerződései és a magyar jog viszonyára vonatkozik. A magyar jogi terminológia közel tíz évtizedes uniós tagság után sem tud megbirkózni az uniós jog közvetlen hatályának és közvetlen alkalmazásának fogalomrendszerével, gyakorlatával és korrekt szóhasználatával. Nem Molnár Tamás hibája, hogy ez így van. Dolgozatában azonban határozottan állítja, hogy „Függetlenül tehát attól, hogy egy dualista rendszerű országban valamely hatályos alapító szerződést a belső jog részévé transzformálták-e (…) vagy sem, az uniós jog alapján, annak erejénél fogva természetes és jogi személyek közvetlenül hivatkozhatnak rá." (186.o.). A szerző értekezésének ebben a részében többször rögzíti ezt a tételt – és miután általánosságban fogalmaz, megítélésem szerint hibát követ el, még akkor is, ha az általa hivatkozott egyik szakirodalmi forrás is hasonló félreértésen alapszik (694. sz. lábjegyzet). Az Unió alapító szerződései, mint primer uniós jogi normák tagállamon belüli közvetlen alkalmazása kapcsán használt kifejezések összemosása ugyanis a félreértés fő oka.[2] A fogalompár téves vagy helyes használatát tükröző magyar szakirodalmi források felsorolása nem ennek az opponensi véleménynek a feladata. Ezért az álláspontomat az alábbiakban csak röviden fejtem ki.

Az alapító szerződések esetében nem mindegy, hogy *közvetlen alkalmazandóságról vagy közvetlen alkalmazhatóságról* beszélünk-e: a különbség mindig az alapító szerződés vitatott jogi rendelkezésének konkrét tartalmából adódik. A közvetlen alkalmazandóság követelménye – mint egy többi tagállammal közösen vállalt nemzetközi kötelezettség, valóban kötelezi a tagállamokat a Szerződések egészének tekintetében – függetlenül a belső jogrendbe való beépülés tagállamonként eltérő módszereitől. Ez azonban nem jelenti a Szerződésnek, mint egésznek, a teljes szövegnek a közvetlen alkalmazhatóságát – vagyis más szóval: a közvetlen hatályát. Ez utóbbi tulajdonság – akár közvetlen alkalmazhatóságnak, akár pedig közvetlen hatálynak nevezzük – soha nem jellemzi a teljes jogforrást, sem a primer, sem pedig a szekunder uniós jogforrások esetében, csupán annak egyes rendelkezéseire lehet igaz

[2] A német terminológia például a következő kifejezéseket használja: unmittelbare Geltung = közvetlen alkalmazandóság; unmittelbare Anwendbarkeit = közvetlen alkalmazhatóság; unmittelbar Wirkung = közvetlen hatály, mint a közvetlen alkalmazhatóság szinonimája.

mindig a vitatott jogszabályhely tartalmának és világos, feltételnélküli megfogalmazásának függvényében. Az tehát a Bíróság esetről-esetre adott jogértelmezésétől függ, hogy egy primer uniós jogforrás, egy alapító szerződésbeli rendelkezés egyáltalán közvetlenül alkalmazható-e (értsd: közvetlenül hatályos-e, vagyis képes-e magánszemélyek számára közvetlenül joghatások kiváltására tagállami bíróságok előtt), és ha igen, milyen viszonylatban: csak tagállammal szemben, vagy esetleg magánszemélyek egymás közti viszonylatában is. Így például az EUMSz. 34. cikke az áruforgalommal kapcsolatos tagállami korlátozások tekintetében közvetlenül alkalmazható, vagyis közvetlen hatály kiváltására alkalmas, de csak tagállammal szemben, magánféllel szemben erre a konkrét rendelkezésre hivatkozni nem lehet – a Bíróság esetjoga értelmében. A Bíróság gyakorlatában számos olyan szerződéses rendelkezést is találunk, amellyel kapcsolatban a magánszemélyek közötti közvetlen alkalmazhatóságot (értsd: közvetlen hatályt) a Bíróság megállapította. A rendelet, mint szekunder uniós jogforrás esetében pedig a Szerződés kötelezi az uniós jogalkotót arra, hogy a rendelet egészét tekintve közvetlenül alkalmazandó normát alkosson – vélelmezendő tehát, hogy ez valóban sikerül is: tehát valóban közvetlenül alkalmazható, egyértelmű, feltételt és mérlegelést nem tartalmazó normát sikerül alkotni, amely képes a közvetlen hatály kiváltására: magánszemélyek hivatkozhatnak rá nemzeti bíróságok előtt.

A vitatott fogalompár értelmezése és gyakorlata igen széles körű, csak arra kívántam rámutatni, hogy az értekezés ebben a tekintetben hibás premisszából indul ki, és ezért átgondolásra javasolom.

7. Végső megállapítások és javaslat

A fentiekben rögzített tartalmi és formai észrevételek után – amelyek közreadásával a szerző értekezésének továbbgondolásához kívántam hozzájárulni – az alábbiak szerint fogalmazom meg a javaslatomat.

Molnár Tamás értekezése sikeres és magas színvonalú munka, amely jól bemutatja a vizsgált kérdéskört és összességében megalapozott, megfelelően kiemelt következtetésekre jut. A szerző magabiztosan kezeli a jogszabályi hátteret és a tudományos szakirodalmat, sok megfontolásra érdemes szempontot fogalmaz meg. Nyilvánvaló az olvasó számára, hogy a szerző elkötelezett elemzője választott témájának. Széleskörű hazai és nemzetközi szakirodalomra támaszkodik, jól hasznosítva és továbbgondolva az olvasottakat. Szerző témaválasztása és időzítése is kétséget kizáróan aktuális. Eddigi publikációs tevékenységével és jelen dolgozatával is igazolta kutatói jártasságát és képességeit.

Mindezek alapján javasolom, hogy a Szerző értekezését a Bizottság és az egyéb illetékes testületek a doktori fokozat odaítélésére alkalmasnak fogadják el.

Pécs, 2013. január 15.

Szalayné Sándor Erzsébet, dr. habil.